

Grzegorz Embros

Próba systemowego ujęcia człowieka w świecie zagrożonym konsumpcjonizmem

Seminare. Poszukiwania naukowe 32, 57-69

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z PROBLEMATYKI FILOZOFICZNEJ

SEMINARE

t. 32 * 2012 * s. 57–69

GRZEGORZ EMBROS
Wydział Filozofii Chrześcijańskiej
UKSW, Warszawa

PRÓBA SYSTEMOWEGO UJĘCIA CZŁOWIEKA W ŚWIECIE ZAGROŻONYM KONSUMPCJONIZMEM

WSTĘP

Znawcy problematyki kryzysu ekologicznego wskazują na jego antropologiczny charakter i uwagę poznawczą koncentrują na dwóch zasadniczych grupach jego przyczyn: na przyczynach materialnych (bezpośrednich) i świadomościowych (pośrednich)¹. Istotne znaczenie ma przy tym skala, jakość i tempo ingerencji człowieka w przyrodę². Skłania to do definiowania kryzysu ekologicznego w perspektywie nasilającego się konfliktu pomiędzy człowiekiem a przyrodą (kulturą a naturą). W ślad za tym, coraz częściej mówi się o potrzebie zmiany obecnego modelu gospodarowania człowiekiem w przyrodzie, dążenia do wzrostu i rozwoju. Potrzeba ta staje się nagląca zwłaszcza w czasie narastającego kryzysu ekonomicznego w krajach wysoko rozwiniętych. Postuluje się więc zmianę stylu życia człowieka i sposobu funkcjonowania społeczeństwa (szczególnie w sytuacji narastającej i nierzadko niepojętej konsumpcji zamożnych społeczeństw krajów rozwiniętych).

Problematyka wskazana w tytule niniejszego opracowania domaga się analizy trzech systemów – człowieka, kultury, przyrody – uwzględniającej wskazania

¹ Por. np. K. Waloszczyk, *Kryzys ekologiczny w świetle ekofilozofii*, Wyd. Polit. Łódzkiej, Łódź 1996.

² Por. G. Dobrzański, *Istota i cechy współczesnego kryzysu ekologicznego*, w: *Ochrona środowiska przyrodniczego*, red. G. Dobrzański, Warszawa 2009, s. 77-90.

ogólnej teorii systemów Ludwiga von Bertalanffy'ego. Tutaj podstawowy punkt odniesienia stanowi człowiek, czyli obywatel dwóch światów – natury i kultury, tworzących właściwe mu środowisko życia. Rozwój człowieka możliwy jest jedynie wówczas, gdy wszystkie wskazane tutaj systemy funkcjonują harmonijnie i zachowują swoje podstawowe właściwości. Zaburzenie harmonii i właściwości tych systemów zaburza automatycznie relacje między nimi i prowadzi do zjawisk opisywanych ogólnie jako przejawy kryzysu ekologicznego.

W takim świetle przedstawiona zostanie konsumpcja. Z jednej strony stanowi ona warunek stabilnego rozwoju człowieka, z drugiej zaś czynnik zaburzający równowagę relacji lub stanu układu: człowiek – kultura – przyroda, tworzącego system wielki, którego funkcjonowanie także ulega zachwianiu.

1. KONSUMPCJA KRYZYSOGENNA

Zrozumienie konsumpcji kryzysogennej, bądź zrównoważonej, wymaga odniesienia się zarówno do różnych przejawów kryzysu ekologicznego, jak i do idei zrównoważonego rozwoju³. Termin „zrównoważony rozwój” będzie rozumiany zgodnie z definicją *Raportu Brundtland (Nasza wspólna przyszłość)*, jako rozwój, który uwzględnia prawo do zaspokojenia aspiracji rozwojowych obecnej generacji bez ograniczania praw przyszłych pokoleń do zaspokojenia ich potrzeb rozwojowych. Bazuje na dwóch podstawowych założeniach:

- W pierwszej kolejności należy skupić się na koncepcji potrzeb, w szczególności potrzeb podstawowych najbiedniejszych.
- Zdolność środowiska do zaspokojenia potrzeb obecnych i przyszłych jest ograniczona przez stan techniki i organizacji społecznej⁴.

Idea zrównoważonego rozwoju stanowi odpowiedź na zaistniały kryzys ekologiczny. Zawiera interesujące propozycje wyjścia z tej sytuacji. W duchu idei zrównoważonego rozwoju tworzone są narzędzia, dzięki którym ma następować niwelowanie sprzeczności pomiędzy społeczeństwem a przyrodą. Kluczowe jest, w tym przypadku, ustalenie obszaru problemowego, właściwej typologii (klasyfikacji) problemów oraz precyzyjna definicja terminów. Nie mniej istotne będzie ustalenie, w jakim duchu rozumiana jest idea zrównoważonego rozwoju. Jeśli jeszcze winien być uwzględniony postulat zmiany sposobu myślenia i funkcjonowania społeczeństwa, jeśli ma być mowa o odpowiedzialności i wartościach, to okaże się, że podejmowane zagadnienia wychodzą z obszaru problemowego tech-

³ Por. K. Waloszczyk, *Globalny wzrost konsumpcji a kryzys ekologiczny*, w: *Rola organizacji pozarządowych w kształtowaniu proekologicznych wzorców konsumpcji*, red. J. Kamieniecka, Warszawa 2002, s. 31-38.

⁴ Por. *Raport Światowej Komisji do Spraw Środowiska i Rozwoju pod przewodnictwem G.H. Brundtland, Nasza wspólna przyszłość*, PWE, Warszawa 1991, s. 27.

niki czy technologii, a wchodzi w obszar problemowy filozofii, etyki, względnie psychologii, socjologii, pedagogiki. Na takim tle pojawia się pytanie o obraz człowieka i sposób jego obecności w (szeroko rozumianym) środowisku.

Wśród podejmowanych zagadnień dominuje odniesienie do przyczyn materialnych kryzysu ekologicznego. Tym samym, problematyka zrównoważonego rozwoju bywa sprowadzana wyłącznie do konieczności implementacji określonych technologii, ograniczania emisji szkodliwych substancji, specjalnej troski o wodę, powietrze i glebę. Należy podkreślić, że są to zagadnienia niezwykle istotne, ale nie jedyne. Skoro wśród przyczyn kryzysu ekologicznego została zidentyfikowana i wskazana grupa przyczyn pośrednich (świadomościowych), a idea zrównoważonego rozwoju ma usuwać mankamenty występujące w relacjach człowiek – przyroda to należy i ten obszar uwzględnić oraz uznać za równie ważny, co obszar przyczyn materialnych. Rezultaty działań redukujących całą problematykę do jednego, wybranego aspektu zwykle nie przynoszą oczekiwanego efektu, a często odnoszą skutek odwrotny do zamierzonego. Czym innym jest rozstrzyganie kwestii szczegółowych w obrębie określonej złożonej i obszernej problematyki interdyscyplinarnej, a czym innym redukcja tej problematyki do określonego aspektu.

Świadomościowe przyczyny kryzysu ekologicznego związane są z myśleniem w duchu mechanistycznym i redukcjonistycznym. Konsekwencją takiego odniesienia jest przekonanie o nieograniczonych możliwościach rozwiązywania wszelkich problemów przy zastosowaniu nowoczesnej techniki. Dotyczy to także technokratycznych metod sterowania strukturami społecznymi (socjotechnika). Człowiek bywa wówczas redukowany do roli, jaką odgrywa w systemie społecznym w odniesieniu do systemu gospodarczego. Będzie wówczas sprowadzony do roli konsumenta zasobów czy emitenta szkodliwych substancji. Utylitarny charakter redukcji może prowadzić, wraz z relatywizmem (np. moralnym), do kreowania i promocji określonych postaw. Można wymienić: instrumentalne traktowanie przyrody i ludzi, antropocentryzm, egoizm gatunkowy czy konsumpcjonizm. Pozorny sukces związany ze wzrostem konsumpcji zaciemnia obraz kryzysu oraz jego realnych przyczyn. Paradoksalnie, w wielu przypadkach odniesienie do idei zrównoważonego rozwoju występuje właśnie w takim klimacie intelektualnym. W połączeniu z ideologizacją zrównoważonego rozwoju (także poprawnością polityczną) może być dla niej samej zagrożeniem.

Konsekwencją zarysowanego wyżej sposobu myślenia może być traktowanie konsumpcji jako stylu i treści życia, którego celem jest niczym nie ograniczone zaspokajanie wszelkich zachcianek. Wówczas, określa człowieka to, co posiada. Jest to stosunkowo proste i wygodne rozwiązanie. Zwalnia z trudu samorozwoju oraz odpowiedzialności za siebie i otoczenie. Umożliwia określanie i wyrażanie siebie poprzez nabywane towary. Następuje integracja społeczności wokół określonych marek produktów.

Szczególnie wyraźnie widoczne jest oddziaływanie na sposób myślenia, świadomość i postawy w świecie wirtualnym. Ma to istotne znaczenie w kontekście świadomościowych przyczyn kryzysu ekologicznego. Internet, jako narzędzie komunikacji, wykorzystywany jest nie tylko przez użytkowników zainteresowanych określoną problematyką filozoficzną, techniczną czy medyczną, ale także miłośników odzieży, samochodów, telewizorów, komputerów, żywności, kosmetyków itp. Wykorzystywany jest przez przedsiębiorstwa, które komunikują się ze swoimi klientami, wsłuchują się w ich potrzeby konsumpcyjne. Wirtualny świat społeczności internetowych stał się nowym obszarem do zagospodarowania przez sprzedawców rozmaitych towarów. Stał się nowym rynkiem, podlegającym zasadom marketingu. Jednocześnie jest to medium ułatwiające dotarcie do olbrzymiej ilości konsumentów. Dzięki temu możliwe stało się kreowanie, w owym świecie, wizerunku, marek i stylu życia.

Coraz głębiej współczesny człowiek wkracza w świat wirtualny, który staje się znaczącym elementem środowiska, w którym funkcjonuje. Coraz bardziej zdaje się na ów świat otwierać. Jednocześnie coraz mniej interesuje go świat realny, z którym częstokroć traci kontakt. Świat wirtualny przynosi człowiekowi wielkie możliwości, ale także ograniczenia i realne zagrożenia.

Człowiek funkcjonujący dotychczas, niemal wyłącznie, w świecie realnym podlegał wielu ograniczeniom. Pewne działania czy przedsięwzięcia były w „realu” niemożliwe. Świat wirtualny stanowi niejako „wyzwolenie” od wielu ograniczeń świata realnego. Nade wszystko jednak, właściwie nic w nim nie jest niemożliwe. Ze względu na jego atrakcyjność, świat wirtualny staje się znaczącą konkurencją dla świata realnego. Jest bardziej kolorowy, przyjemny i, przynajmniej z pozoru, bezpieczny. Zdobywa przeto zaufanie człowieka i coraz mocniej na niego oddziałuje. W wielu dziedzinach jest nawet w stanie uzupełnić lub zastąpić niedostatki świata realnego. Interesujące jest zagadnienie przenikania się światów wirtualnego i realnego⁵. Nie jest celem autora prowadzenie, w tym miejscu, dokładniejszych analiz tego zagadnienia, a jedynie zwrócenie uwagi na fakt, że konsekwencje określonych działań w świecie wirtualnym mogą rzutować na świat realny.

W takiej perspektywie człowiek to konsument lub potencjalny klient, „target”, a nie podmiot, osoba świadomie i odpowiedzialnie podejmująca decyzje w ramach swej twórczej aktywności. Wtłoczenie człowieka w takie ramy skutkuje konsekwentnie jego adekwatnymi działaniami.

Celem przedsiębiorcy jest zysk wynikający ze sprzedaży swoich produktów. W sytuacji zwiększającej się konkurencji i nasycenia rynków wielością towarów (niekoniecznie różnorodnością) oraz wzrastającej świadomości konsumentów, nie

⁵ Por. A. Latawiec, *Użyteczność systemowego ujęcia świata wirtualnego*, w: *W kierunku filozofii klasycznej. Inspiracje i kontynuacje*, red. J. Krokos, K. Świętorzecka, R. Tomanek, Warszawa 2008, s. 303-312.

wystarczy już poinformować klienta o tym, że wyprodukowany został określony przedmiot i jest on do nabycia w najbliższym sklepie. Pojawia się konieczność sformatowania „grupy docelowej” w taki sposób, aby „samodzielnie” i „świadomie” „zdecydowała” o wyborze określonych towarów konkretnej marki. Stąd wypracowany został model sprzedaży w oparciu o kreowanie marki. Nieistotna jest przy tym jakość, trwałość, sposób lub miejsce produkcji towarów będących przedmiotem sprzedaży. Istotny jest wizerunek firmy, a przede wszystkim wizerunek marki ściśle związany z jej znakiem (logo). Paradoksalnie wiele marek stanowi wartość samą w sobie i nie zajmuje się produkcją towarów, które sprzedaje⁶.

Sieci konsumentów zintegrowane w ramach społeczności internetowych mogą być bez trudu monitorowane. Dzięki temu możliwe są analizy dotyczące rozmaitych preferencji i potrzeb (także zachcianek) członków społeczności sieciowej używających przycisku „Lubię to!”. Na bazie takich analiz możliwe jest adekwatne i precyzyjne formułowanie ofert określonych produktów czy usług oraz kreowanie zapotrzebowania na nie w zależności od profilu (obrazu) klienta. Warto zwrócić przy tym uwagę, że portale społecznościowe przyciągają do siebie obietnicą zaspokajania potrzeb wyższych. Członkowie tych społeczności poszukują w sieci możliwości zaspokojenia potrzeby przynależności, miłości, szacunku, różnych form samorealizacji. Często znajdują obietnicę spełnienia, gwarantowaną przez zakup określonych produktów.

2. POSTULAT ZRÓWNOWAŻONEJ KONSUMPCJI

W dokumencie *Zrównoważona konsumpcja i produkcja. Środowisko Europy. Czwarty raport oceny zrównoważona konsumpcja i produkcja* została zdefiniowana jako: „[...] holistyczne podejście ukierunkowane na minimalizację wpływu społecznych systemów produkcyjno-konsumpcyjnych na środowisko. Celem zrównoważonej produkcji i konsumpcji jest maksymalizacja wydajności i efektywności produktów, usług i inwestycji tak, aby zaspokoić dzisiejsze potrzeby społeczeństwa bez narażania zdolności przyszłych pokoleń do zaspokajania ich potrzeb”⁷. Należy podkreślić całościową perspektywę prezentowanego ujęcia, która wskazuje metodę adekwatnego ujmowania omawianych zagadnień.

W przypadku problematyki zrównoważonej konsumpcji często mamy do czynienia z popularyzacją nie tyle ducha idei, co zbioru postulatów. Częstokroć nie jest on uzupełniony informacjami dotyczącymi tego, w jaki sposób należy realizować wskazane cele. Może za wyjątkiem zachęcania do nabywania określonych

⁶ Por. N. Klein, *No Logo*, tłum. H. Pustuła, Wyd. Świat Literacki, Izabelin 2004.

⁷ *Zrównoważona konsumpcja i produkcja. Środowisko Europy. Czwarty raport oceny*, s. 254, <http://www.eea.europa.eu/pl/publications/srodowisko-europy-2014-czwarty-raport-oceny/at_download/file>, (data dostępu: 3.06.2011).

produktów ekologicznych i oszczędności. W podobnych sytuacjach zdarza się, że na pytanie: „w jaki sposób realizować postulatory zrównoważonego rozwoju?” można uzyskać odpowiedź: „poprzez zapewnienie możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb obecnego i przyszłych pokoleń”. Natomiast na kolejne pytanie: „w jaki sposób zapewnić takie możliwości?” uzyskamy odpowiedź: „poprzez realizację idei zrównoważonego rozwoju”.

W wielu popularnych (szczególnie internetowych) publikatorach podejmujących problematykę zrównoważonego rozwoju czy zrównoważonej konsumpcji, podkreślana jest problematyka jakości życia oraz odniesienie do problemu jakości w ogóle. Jednak równocześnie właściciele portalu deklarują, że nie ponoszą „żadnej” odpowiedzialności w odniesieniu do informacji zawartych na stronie internetowej. Sytuacja charakterystyczna – mówimy i piszemy dużo o jakości (warstwa wirtualna), jednak nie ponosimy odpowiedzialności za jakość naszego produktu (warstwa realna)⁸.

Podany przykład, symbolicznie charakteryzuje to, co często zdarza się w omawianej problematyce. Dużo mówi się, pisze o zrównoważonym rozwoju, a niezwykle trudno znaleźć w naszym otoczeniu choćby namiastki jego faktycznej, zgodnej z duchem idei, realizacji. Pojawia się obawa – czy w przypadku problematyki zrównoważonej konsumpcji nie dzieje się podobnie?

Jeśli zrównoważona konsumpcja ma się odwoływać do idei zrównoważonego rozwoju, to nie sposób nie uwzględnić jeszcze kilku kluczowych kwestii. Związane są one wprost z definicją zrównoważonego rozwoju. W prezentowanej wcześniej definicji z raportu Brundtland istotna, z punktu widzenia problematyki zrównoważonej konsumpcji, będzie kwestia koncepcji potrzeb i ich zaspokajania przez obecne i przyszłe pokolenia. Problem koncepcji potrzeb dotyczy tego, jak rozumieć potrzeby podstawowe oraz w jakich sytuacjach uznać należy, że określona potrzeba jest zaspokojona, a kiedy następuje nieusprawiedliwiona rzeczywistymi potrzebami oraz kosztami ekologicznymi, społecznymi i indywidualnymi nadmierna konsumpcja⁹.

Odnosząc problem potrzeb do hierarchii potrzeb Abrahama Masłowa, można by uznać, że potrzeby podstawowe, to potrzeby fizjologiczne. Jednak należy zauważyć, że zapewnienie człowiekowi dostępu do pożywienia, czystej wody i po-

⁸ Por. Dolceta (*Online Consumer Education*), *Zrównoważony rozwój w praktyce. Zrównoważona konsumpcja*, <<http://www.dolceta.eu/polska/Mod5/spip.php?rubrique95#nb1>>, (data dostępu: 15.01.2011). Szczególnie interesująco w tym kontekście przedstawia się klauzula o wyłączeniu odpowiedzialności, <http://www.dolceta.eu/polska/Mod5/spip.php?page=disclaimer_polska>.

⁹ Por. D. Kielczewski, *Konsumpcja a perspektywy zrównoważonego rozwoju*, Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2008; tenże, *Ochrona środowiska w życiu codziennym*, w: *Ochrona środowiska przyrodniczego*, red. G. Dobrzański, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 336-352; A. Pawłowski, *Rozwój zrównoważony-idea, filozofia, praktyka*, Wyd. PAN, Lublin 2008, s. 354-376.

wietrza czy zapewnienie choćby minimalnego poziomu bezpieczeństwa nie wystarczy do jego pełnego, trwałego rozwoju. To zdecydowanie za mało. Zresztą, sam Maslow wszystkie grupy potrzeb nazywał podstawowymi i odnosił się do nich w sposób całościowy¹⁰.

Uwzględnienie problemu odpowiedzialności za przyszłe pokolenia znacząco komplikuje podejmowane zagadnienie. Szczególnie, w kontekście ograniczonej i skończonych zasobów oraz możliwości samoregeneracji biosfery¹¹. Odpowiedzialność za przyszłe pokolenia związana jest ściśle z odpowiedzialnością za środowisko naturalne i społeczne. Wyraża się w trosce o dobre warunki rozwoju obecnego i przyszłych pokoleń¹².

Kolejną kwestią problemową jest dobór adekwatnej metody. Złożona problematyka podejmowanych zagadnień, wymaga zastosowania metody pozwalającej na ujmowanie, identyfikowanie, klasyfikację i rozwiązywanie problemów o charakterze interdyscyplinarnym. Jest to etap rozwiązywania problemów poznawczych. Praktyczny wymiar omawianych zagadnień, wymaga dodatkowo rozwiązywania problemów decyzyjnych¹³.

Dobór metody sugeruje, podana na wstępie, definicja zrównoważonej konsumpcji. Mówi się w niej o „holistycznym podejściu”. Jak się wydaje, przynajmniej na odpowiednio wysokim poziomie ogólności, adekwatną będzie w tym przypadku metoda systemowa. Istotnym jej walorem jest to, że pozwala na przyjęcie właściwej perspektywy przy rozpatrywaniu problemów o dużej złożoności. W konsekwencji zmniejsza się ryzyko pomijania aspektów istotnych czy redukcji skomplikowanych problemów do jakiegoś jednego określonego aspektu. Dzięki temu możliwa jest właściwa identyfikacja, klasyfikacja i eksplikacja zagadnień pojawiających się w określonym polu problemowym.

Uwzględniając powyższe uwagi, należy podjąć próbę określenia całościowego obrazu problematyki zrównoważonej konsumpcji jako praktycznego aspektu zrównoważonego rozwoju w świetle ujęcia systemowego. Redukcjonistyczny sposób myślenia zorientowany materialistycznie prowadzi konsekwentnie do poszukiwania materialnych cząstkowych elementów, dzięki którym będą mogły być zaspokojone potrzeby człowieka. Nic więc dziwnego, że uwaga koncentruje się na takich elementach otoczenia człowieka jak woda, powietrze i gleba.

¹⁰ Por. A. Maslow, *Motywacja i osobowość*, tłum. J. Radzicki, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 62-135.

¹¹ Por. D. Liszewski, *Etyczne podstawy rozwoju zrównoważonego*, Problemy Ekorozwoju 1(2007)2, s. 30-33.

¹² Por. B. Chyrowicz, *Problem argumentacji z odpowiedzialności za przyszłe pokolenia*, *Diametros* (2006)9, s. 1-22.

¹³ Por. M. Mazur, *Cybernetyka i charakter*, Wyd. WSzZiP im. B. Jańskiego, Warszawa 1999, s. 91-94.

Jednak – jak już wcześniej wspomniano – aby pełny rozwój osoby ludzkiej był możliwy, niezbędna jest możliwość zaspokajania także wyższych potrzeb piramidy Masłowa. Poza tym, że człowiek funkcjonuje w świecie biologicznym jest także aktywnym twórcą i uczestnikiem świata kultury. Stąd perspektywa holistyczna umożliwi dostrzeżenie wśród potrzeb materialnych także potrzeb intelektualnych, psychicznych, duchowych. Takich, które realizowane są w obszarze kultury¹⁴. W tym ujęciu, problem potrzeb podstawowych (szczególnie jeśli chodzi o definicję zrównoważonego rozwoju) występuje w szerokim znaczeniu. Co istotne, następuje odpowiednie rozłożenie akcentów – równie ważne jest zaspokajanie potrzeb niższego i wyższego rzędu dla prawidłowego (zrównoważonego, trwałego) rozwoju człowieka.

Ujęcie redukcjonistyczne jest nieadekwatne do idei zrównoważonego rozwoju. Kładąc nacisk na jeden tylko, wybrany aspekt (np. technika, ekonomia czy biologia) nierównomiernie rozkłada akcenty pomiędzy najistotniejsze zagadnienia i wybiórczo traktuje elementy układu: człowiek – kultura – przyroda. Może to powodować wypaczenie ducha idei zrównoważonego rozwoju, co na poziomie realizacyjnym jej postulatów będzie skutkowało negatywnie.

3. CZYNNIKI STABILIZUJĄCE ZRÓWNOWAŻONĄ KONSUMPCJĘ

W perspektywie ujęcia systemowego, należy zwrócić uwagę na własności i funkcje systemów. Podstawowe własności to: procesy regulacyjne, zdolność utrzymywania stanu homeostazy, stabilność, adaptacja, tworzenie sprzężeń. Do podstawowych funkcji systemów należą: sterowanie, łączność, transport, informowanie. Podkreślenia wymaga fakt, że aby mogły być zachowane wymienione własności i funkcje systemów niezbędne jest zasilanie. Kluczową kwestią, w kontekście rozumienia „zrównoważonego rozwoju” czy „zrównoważonej konsumpcji”, wydaje się być zrozumienie tego, na czym ma polegać wspomniane „zrównoważenie”.

Analizy systemowe prowadzą do wniosku, że chodzi w tym przypadku o zachowanie równowagi funkcjonalnej lub równowagi dynamicznej systemów otwartych¹⁵. Zachowanie równowagi funkcjonalnej systemu możliwe jest wówczas, gdy nie są zaburzane lub niszczone podstawowe własności i funkcje systemu oraz jego struktura. Utrzymywanie się systemu w stanie stabilnym wymaga stałej wymiany między nim a otoczeniem energii, materii i informacji. Jest to gwarantem jego właściwego wzrostu czy rozwoju. Związane jest z rozwojem struktury syste-

¹⁴ Por. J.M. Dołęga, *U podstaw kultury ekologicznej*, w: *Podstawy kultury ekologicznej*, red. J.M. Dołęga, Warszawa 2002, s. 7-8.

¹⁵ Por. L. von Bertalanffy, *Ogólna teoria systemów. Podstawy, rozwój, zastosowania*, tłum. E. Woydyłło-Woźniak, Wyd. PWN, Warszawa 1984, s. 155-167.

mu¹⁶. Ograniczanie dostępu do wymienionych zasobów może powodować negatywne konsekwencje polegające na uszkodzeniu bądź zniszczeniu systemu. Z całą pewnością ograniczy to lub zupełnie uniemożliwi jego rozwój.

Konsekwentnie należy podkreślić, że niemożliwe jest zachowanie podstawowych własności i funkcji systemów bez odpowiedniego zasilania oraz informacji. Adekwatne do omawianej problematyki wydają się być następujące definicje: Zasilanie jest to „[...] każdy czynnik energetyczny (materialny), który może być wykorzystany do bardziej sprawnego lub też bardziej celowego działania jakiegoś systemu”. Natomiast, informacja, to czynnik strukturalny, „[...] organizacyjny (niematerialny), który może zostać wykorzystany do bardziej sprawnego lub do bardziej celowego działania jakiegoś systemu”¹⁷.

Niezwykle istotne jest, w tym kontekście, zachowanie właściwej struktury systemu. Skoro do realizacji funkcji i własności systemów niezbędna jest materia, energia i informacja, to zrównoważona konsumpcja będzie związana z zapewnieniem dostępu do odpowiedniej ich jakości i ilości. Można stwierdzić, że jest to swego rodzaju potrzeba podstawowa.

Zapewnienie zrównoważenia w tym przypadku, pociąga za sobą określone ograniczenia. Dostęp do wspomnianych zasobów winien uwzględniać ich ograniczoność i skończoność. Jednocześnie organizacja i sterowanie (także materio-, energo- i info- chłonne) winny prowadzić do zachowania struktury, własności i funkcji wchodzących w grę systemów. Nie powinny być przekraczane określone wartości krytyczne. Przekraczanie ich bowiem może prowadzić do wadliwego działania, utraty (określonych funkcji, własności, sterowania), konieczności zmiany struktury lub wreszcie do zniszczenia systemu. W tym szczególnym przypadku, zrównoważona konsumpcja winna uwzględniać wymienione założenia.

Istotnym postulatem zrównoważonej konsumpcji staje się oszczędność, umiarkowanie, ewentualnie zasada racjonalnego gospodarowania. Ujawnia się przy tym swoisty paradoks czy wręcz konflikt. Nasila się on zwłaszcza w sytuacji kryzysu ekologicznego, w której niezbędne jest uruchamianie mechanizmów adaptacyjnych, sterowania czy innych pozwalających utrzymać systemy w stabilnym stanie, wymagających zwiększenia zapotrzebowania na zasoby. Z jednej strony nieuniknione jest konsumowanie (z/używanie) zasobów konieczne dla właściwego funkcjonowania systemów w celu zachowania ich podstawowych funkcji, własności, struktury, organizacji. Z drugiej, postuluje się samoograniczenie, umiarkowanie czy oszczędność.

¹⁶ Por. Z. Łepko, *Antropologia Konrada Lorenza*, w: *Z zagadnień filozofii przyrodznawstwa i filozofii przyrody*, red. M. Lubański, Sz.W. Ślaga, Warszawa 1991, s. 186.

¹⁷ M. Lubański, *Informacja - System*, w: *Zagadnienia filozoficzne współczesnej nauki*, red. M. Heller, M. Lubański, Sz. Ślaga, Warszawa 1992, s. 21.

Paradoks może zostać zniwelowany poprzez odwołanie się do procedur optymalizacyjnych. Następuje, w tym przypadku, przejście od grupy problemów poznawczych do problemów decyzyjnych. Jednocześnie jest to moment, w którym rozważania teoretyczne przechodzą w zastosowania praktyczne. Moment ten jest szczególnie istotny w sytuacji, gdy zrównoważona konsumpcja ma być praktycznym aspektem zrównoważonego rozwoju.

Optymalizacja jest procesem wyboru skutecznego postępowania, wskazania decyzji, której podjęcie zapewniłoby osiągnięcie celu. Polega na określeniu wszystkich sposobów postępowania mogących prowadzić do celu, rozeznaniu skutków ubocznych każdego z nich, wskazaniu decyzji optymalnej¹⁸. Uwzględnienie tego procesu pozwala na zmianę perspektywy w odniesieniu do problematyki zrównoważonej konsumpcji. Perspektywa ta stawia w nieco innym świetle problem umiarkowania i oszczędności. W kontekście optymalizacji wzrasta znaczenie dystrybucji, organizacji, logistyki zasobów itp. Istotnego znaczenia nabiera skala i rodzaj decyzji i działań. Jednocześnie należy podkreślić, że procedury optymalizacyjne winny uwzględniać zarówno kapitał ludzki, ekonomiczny, jak i przyrodniczy oraz specyfikę organizacji, regionu, szeroko rozumianego środowiska czy kontekst kulturowy¹⁹.

Negatywnym przykładem, obrazującym niewłaściwe podejście do omawianej problematyki, wydaje się być zarządzanie stawiające sobie za główny cel oszczędności (cel sam w sobie). Efektem jest powiększanie strat w obszarze wspomnianych wcześniej kapitałów. Może doprowadzić do zahamowania rozwoju lub degeneracji organizacji, regionu, określonego środowiska, szeroko rozumianej kultury. Negatywne konsekwencje takiego stanu rzeczy odbiją się na jakości życia społeczeństwa i pojedynczych osób. Konsekwencje takiego podejścia najczęściej ujawniają się tragicznie, kiedy tak rozumiana oszczędność obejmuje ocenę ryzyka i bezpieczeństwo.

Właściwie prowadzone procedury optymalizacyjne zwiększają prawdopodobieństwo realizacji celu. Nie zawsze jednak ich efekty są natychmiastowe. W wielu przypadkach działania na rzecz ochrony środowiska w pierwszym etapie wymagają zwiększenia nakładów związanych z kapitałem ludzkim czy ekonomicznym. Korzyści pojawiają się dopiero po jakimś czasie. Przykładem może być zastosowanie nowej technologii (przyjaznej człowiekowi i środowisku lub energooszczędnej), ale także prowadzenie działań w obszarze edukacji środowiskowej. Oszczędność winna być raczej wynikiem właściwego (przezornego) gospodarowania i optymalnych decyzji przekładających się na zoptymalizowane działania (często długofalowe), nie zaś celem samym w sobie.

¹⁸ Por. M. Mazur, *Cybernetyka...*, s. 94.

¹⁹ Por. F. Piontek, *Teoria rozwoju a personalistyczna koncepcja teorii ekonomicznej*, w: *Zarządzanie rozwojem. Aspekty społeczne, ekonomiczne i ekologiczne*, red. B. Piontek, F. Piontek, Warszawa 2007, s. 57-62.

W świetle prowadzonych analiz, można stwierdzić, że zrównoważona konsumpcja jest (często długoterminowym) procesem, który nie przyczynia się do przekraczania parametrów właściwego funkcjonowania oraz niszczenia struktur systemów. Nie powoduje powiększania zaburzeń zasadniczych własności i funkcji wchodzących w grę systemów oraz ich równowagi funkcjonalnej czy też dynamicznej. Uwzględnia, dzięki procedurom optymalizacyjnym, negatywne skutki określonych przedsięwzięć w obszarze, ujmowanych łącznie kapitałów: ludzkiego, ekonomicznego, przyrodniczego. Celem tak rozumianej konsumpcji winno być przywracanie równowagi i prawidłowych relacji w układzie: człowiek – kultura – przyroda.

Oszczędności czy umiarkowanie są wynikiem świadomych wyborów, decyzji i działania. W takim kontekście zrównoważona konsumpcja staje się przejawem troski o warunki umożliwiające ustawiczny rozwój człowieka ujmowanego jako osobowy podmiot mogący bez przeszkód, czyli w sposób wolny, realizować swoją twórczą aktywność w sferze natury i kultury. Ujęcie takie stoi w wyraźnej opozycji do przedmiotowego traktowania człowieka wyłącznie jako konsumenta lub emitenta realizowanego w ramach redukcjonistycznych, behawioralnych praktyk socjotechnicznych współczesnego marketingu i Public Relations. Ich głównym celem jest generowanie nowych potrzeb i motywacji do zakupu towarów „nowego rodzaju”.

PODSUMOWANIE

Obecne działania związane z promocją i próbami realizacji postulatów idei zrównoważonego rozwoju, szczególnie zaś zrównoważonej konsumpcji, może budzić pewne wątpliwości. W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na kwestie terminologiczne i metodologiczne. Szczególnie w języku potocznym coraz bardziej rozmywają się lub są zupełnie zmieniane znaczenia podstawowych terminów. Nie wspominając o „zrównoważonym rozwoju”, należy wymienić terminy takie jak: „ekologiczny”, „zielony”, „świeży”, „zdrowy”, „bezpieczny”, „naturalny”. Nie do końca jest jasne, na czym mają polegać „społeczna odpowiedzialność biznesu” czy „etyczne działania przedsiębiorstw”. Niezwykle trudno dowiedzieć się stronie zainteresowanej (np. klientowi) tego, o jakie wartości etyczne chodzi i za co określona organizacja oraz w jaki sposób jest odpowiedzialna.

Nieostrość wybranych terminów może, z jednej strony, dezinformować potencjalnych konsumentów, a z drugiej, stawać się osobliwą inspiracją do nadużyć producentów chcących wprowadzić w błąd zainteresowane strony. Zmiana znaczenia pewnych określeń (takich jak np. „świadomość ekologiczna”, „ekologiczny styl życia” itp.) może prowadzić do rozbieżności celów konsumenta i sprzedającego towar lub usługę. Jeśli „styl” rozumiany będzie jako fasada mająca zasłonić prawdziwy sposób postępowania niezgodny z postulowanymi w idei zrównoważonego

rozwoju celami, to trudno wymagać, aby „zmiana stylu” miała doprowadzić do ich realizacji. W konsekwencji następuje instrumentalne traktowanie omawianego obszaru problemowego, ale również – pośrednio – człowieka.

W obszarze zagadnień metodologicznych ważne miejsce zajmuje rozwiązywanie problemów poznawczych i decyzyjnych. Obszar problemowy jest bardzo złożony. Ma charakter interdyscyplinarny. W konsekwencji, zastosowanie metod nieadekwatnych może skutkować brakiem możliwości faktycznego rozwiązywania problemów. Przykładem jest tu redukcja omawianej problematyki do jednego, wybranego aspektu. Proponowaną i adekwatną metodą jest metoda systemowa. Nieumiejętnie stosowana, może być jednak wykorzystana do wdrażania modelu zrównoważonej konsumpcji w formie socjotechnicznego kształtowania popytu konsumenckiego. Trudno mówić o realizacji idei zrównoważonego rozwoju poprzez wdrażanie modelu zrównoważonej konsumpcji, jeśli działania realizacyjne stanowią powielenie modelu, który doprowadził do zjawiska konsumpcjonizmu. Ma to miejsce w sytuacji, gdy poprzez zabiegi socjotechniczne oraz marketingowe kreuje się sztuczne potrzeby posiadania produktów, jednak tym razem „ekologicznych”, „świeżych”, „zielonych”.

Zmiana stylu życia winna polegać na autentycznej zmianie sposobu funkcjonowania człowieka w świecie, a nie jedynie wizerunku. Idzie za tym konieczność zmiany sposobu myślenia oraz obowiązujących modeli funkcjonowania, działania i rozwiązywania problemów. Wiąże się z ponoszeniem konsekwencji swoich działań i podejmowaniem za nie odpowiedzialności wprost proporcjonalnej do poziomu zamożności, posiadanej władzy czy wiedzy itp. Właściwym działaniom optymalizacyjnym w procesach decyzyjnych winna towarzyszyć, w wymiarze osobowym człowieka, asceza rozumiana jako ćwiczenie, uprawianie, praktykowanie, sposób, tryb życia²⁰. Wówczas oszczędność i umiarkowanie będą rezultatem odpowiednich działań, a nie celem samym w sobie. Będą skutkiem pracy nad sobą, samorozwoju, roztropnych decyzji przekładających na roztropne działania.

Działania takie nie mogą być realizowane bez właściwie skonstruowanego systemu edukacji. Przekazywanie wiedzy, ale także proces wychowawczy mają wielkie znaczenie w kształtowaniu świadomych i myślących obywateli. W Polsce nie tylko sam proces nauczania pozostawia wiele do życzenia, ale nade wszystko szkoły, w wielu przypadkach, zrezygnowały z procesu wychowawczego. Wiele szkół, szczególnie w biednych regionach kraju, jest przeznaczona do likwidacji ze względu na brak środków finansowych na ich utrzymanie. Należy dodać, że upowszechniający się model rodziny, w którym pogoń za pieniądzem (niekoniecznie wynikający z konsumpcjonizmu), atrofia więzi rodzinnych (kompensowana

²⁰ Por. Z. Abramowiczówna, *Asceza*, w: *Słownik grecko-polski*, Wyd. PWN, Warszawa 1958, s. 346.

szczęściem bohaterów serialu telewizyjnego) i codzienne problemy powodują wygaszanie procesów wychowawczych czy rozwojowych. Szkoła bez współpracy z rodzicami nie jest w stanie wychowywać.

W konsekwencji, rolę wychowawczą (kształtowania postaw) przejmują media takie jak: Internet, prasa czy telewizja. Najczęściej, finansowane (poprzez reklamy) przez rozmaite przedsiębiorstwa, realizują cele przez nie stawiane. Przystają zatem pełnić funkcję pośredniczącą czy kontrolną pomiędzy nimi a społeczeństwem. Przystają być narzędziem społeczeństwa obywatelskiego w demokracji. Stają się narzędziem propagandy i socjotechnicznych zabiegów, mających na celu odpowiednie przygotowanie podłoża intelektualnego grup docelowych do zapewnienia treściami wymaganymi przez reklamodawców. Nie jest ważne, czy będzie to producent napoju czy określona partia polityczna, czy będzie to produkt „ekologiczny” czy nie. Wiarygodność informacji pochodzących z takich źródeł (które bardzo często w stosownych klauzulach prawnych zastrzegają, że nie ponoszą odpowiedzialności za treści przekazywane na ich łamach) musi budzić wątpliwości. Podobnie jak postawy, styl czy sposób myślenia kreowany w wątpliwym procesie wychowawczym.

AN ATTEMPT AT A SYSTEMIC APPROACH TO MAN IN A WORLD THREATENED WITH CONSUMERISM

Summary

The article is an attempt to analyze the condition of contemporary man in a world threatened with consumerism from a systemic perspective. It features systemic analyses of the idea of sustainable development and of the ecological crisis with special emphasis on its causes. The study draws attention to the properties, functions and structure of the systems in question. It outlines issues related with the concept of needs, the mechanisms of generating them in the real and the virtual world, and the possibilities and limitations thereof. The author points to the image of man resulting from various approaches to the problem of consumption. He discusses the decision-making process pertaining to this problem area with particular emphasis on optimization procedures and the related issue of responsibility. In this context was also discussed the problem of moderation and thrift.

Keywords: sustainable consumption, sustainable development, consumerism

Nota o Autorze: dr Grzegorz Embros – adiunkt przy Katedrze Prawa i Zarządzania Środowiskiem w Instytucie Ekologii i Bioetyki UKSW w Warszawie. W badaniach podejmuje problematykę systemowych aspektów ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju.

Słowa kluczowe: zrównoważona konsumpcja, konsumpcjonizm, zrównoważony rozwój